

Н. М. Зуб (Руденко)

**БЛИЗЬКОСХІДНІ ДІАСПОРИ В УКРАЇНІ:
СТУДЕНТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
(XIX – ПОЧАТОК XXI ст.)**

Україна стала рідною домівкою і батьківщиною для багатьох народів. Сьогодні це поліетнічна держава, у складі якої перепис населення від 2001 р. зафіксував присутність понад 130 представників великих і малих етносів. Шляхи, що привели їх до нашої держави, є різнопланові за обставинами і різні в хронологічному проміжку часу. Загалом значним компонентом присутності серед інших вирізняється близькосхідна діаспора. Початок її зародження та формування, в основному, припадає на 50–60-ті рр. XX ст., що пов'язують із практикою впровадження в Україні навчання іноземних студентів. Збільшення інтенсивності її значного зростання триває протягом останніх десятиліть.

Метою пропонованої розвідки є комплексна характеристика студентського соціуму зі східних країн, з оглядом його історії формування, статистики та впливу на формування близькосхідних діаспор в Україні, із залученням та використанням широкого кола джерел та різнопланових матеріалів.

Відповідно, не випадковою є і зростаюча увага дослідників та науковців до цього процесу. Сучасна ситуація, що характеризує історію та стан навчання іноземних студентів, відображена у статтях та наукових доробках. Стаття С. Ткаченка розглядає кількісний склад громади іноземних студентів у м. Харкові. Розвідка І. Христенко присвячена історії появи перших студентів-іноземців у СРСР і УРСР та запровадженню новацій у системі освіти, адаптованої для їхнього навчання. Студія О. Музичка вивчає діяльність громади студентів-грузинів та заснування ними бібліотеки в університеті Одеси на межі XIX–XX століть. Найбільша частина матеріалів, що містять поточну статистику та короткі повідомлення, вміщені в періодичних виданнях, найперше таких, як газети, а також матеріали мережі Інтернет. Для такого виду дослідження нами використані також джерела у вигляді архівних матеріалів із фондів Центрального історичного архіву у м. Києві (далі – ЦДІАК України) та Державного архіву у м. Києва (далі – ДАК). Все

це допомагає збору більш повної інформації для відображення життя студентів-іноземців, що прибувають до України з країн Близького Сходу. Слід зауважити, що поняття Близького Сходу нами трактується згідно із системою, що базується на культурно-географічному і геополітичному принципах. Таким чином, регіон Близького Сходу, згідно з цими поглядами, включає до свого складу країни Північної Африки і Західної Азії, разом із країнами Південного Кавказу та Центральної Азії [Исаев].

Сукупний огляд наявної літератури дозволяє дослідити, порівняти та проаналізувати існуючі матеріали, а також вивчити і узагальнити нові риси цього явища, порівняти процес в історичній ретроспективі, а також відкрити призабуте та невідоме з історії навчання в Україні іноземних студентів, згадати імена найвідоміших серед них.

Наявність сьогодні в українських вищих навчальних закладах іноземних студентів – явище далеко не нове і має кількасотрічну традицію. Звичайно, що обставини та умови певним чином видозмінилися, втім, деякі риси цього явища і процесу протягом багатьох років залишаються незмінними.

Можемо виділити три загальні етапи, що будуть вирізнятися як хронологічно, так і через різні історичні обставини та реалії – фактами та залежно від епохи – ідеологічно.

Хронологічні межі обрано відповідно до часу помітної інтенсивності появи іноземних студентів зі Сходу, а, отже, і відображених у джерелах та літературі відомостей про існуючий феномен на територіях сучасної України. Звичайно, що в цьому разі нижня межа має дещо умовний характер. Верхня межа пропонуваного дослідження, відповідно, доведена до сьогодення.

I. Період Російської імперії (XVIII–XIX ст.)

У 1802 р. в Російській імперії було утворене Міністерство народної освіти. В Україні з'явилися університети в найбільших містах: у 1804 р. – в Харкові, у 1834 р. – в Києві, 1865 р. – в Одесі. Крім того, в Києві мала давні добрі освітні традиції духовна академія, вищий навчальний заклад, що відкрився у 1819 р. Він розпочав свою історію на базі здавна і широко відомого попередника – Києво-Могилянської академії (1659–1817).

Освітні заклади, що існували на українських територіях, мали добру славу, випробовану довгою історичною та педагогічною традицією.

Варто відзначити і той показник, що іноземні спудеї та бурсаки навчалися не лише у великих губернських містах, початковий ступінь освіти міг розпочатися й далеко на периферії. Про те свідчать архівні матеріали початку ХІХ ст. про прийняття на навчання державним коштом колишнього турецького підданого [ЦДІАК України. Ф. 712, оп. 6, д. 463, лл. 1–5]. Але якщо навчання було успішним, то шлях до вищих навчальних закладів був відкритим, звичайно, з дотриманням всіх юридичних норм, як того вимагали прописані норми відповідних постанов щодо таких студентів.

Кількісний показник країн, чиї вихідці приїздили на навчання на наші терени, особливо на першому етапі, не вирізняється широким спектром географічних назв. Цьому був ряд причин. Вищі навчальні заклади, як Київська духовна академія, приваблювали в першу чергу студентів християнського віросповідання чи з таких регіонів. Хрещення могло прийматися, як і зміна імені, вже після приїзду. Також багато народів і країн входили до складу великих світових імперій, які існували на той час, що накладало на них відбиток у вигляді підданства і високої вірогідності зарахування до іншого народу чи етносу, на відміну від того, представником якого він міг бути насправді.

Також, напочатку своєї високої просвітницької місії, як ідеолог цього прогресивного руху під прикриттям гуманізму та просвітництва, Російська імперія сама відправляла своїх вчителів та місіонерів у певні регіони. Їхні вихованці, вже отримавши “початкову русифікацію”, прямували у навчальні заклади імперії (а відповідно і в українські міста) і в свою чергу прагнули надати подібну освіту своїм дітям.

Поглибленню цього процесу неабияк сприяло створене у 1882 р. “Императорское Православное палестинское общество”. Саме його розгалужена мережа, що складалася зі шкіл, училищ та учительських семінарій на території Сирії, Палестини та Лівану, і яка на 1914 р. нараховувала 113 відповідних закладів, певним чином сприяла поширенню цього феномена. Слід згадати ім’я одного з таких студентів, а згодом викладача Київського університету – це Тауфік Джебраїл Кезма (1882–1958), що народився

в сирійському Дамаску [Рыбалкин 2002, 185], а в Україні вже більше відомий з ім'ям Тауфік Гаврилович. Менш відомий в Україні, але відомий у світі ліванський письменник, а ще випускник Петровського Полтавського кадетського корпусу – Михаїл Нуайме (1889–1988) [Заза 2002, 1]. Документи архівів України зберігають і відкривають для нас і інші прізвища студентів із країн Близького Сходу [ЦДІАК України. Ф. 711, оп. 3, д. 3148].

Тобто, наші навчальні заклади приваблювали близькосхідних студентів, але першими подалися до освітянських “мек” ті, хто був християнського віросповідання, чи вже мав якісь навички володіння російською мовою. Звичайно, що цей факт не є беззаперечною аксіомою, але такий наслідковий зв'язок виступає все ж доволі помітним. В Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського у фондї № 304 зберігається колекція випускних дисертаційних робіт Київської духовної академії. Вони написані в різні роки і переважно датовані кінцем 60-х рр. XIX ст. – до перших десятиліть XX ст. Назви робіт і вказані прізвища авторів свідчать про високу наявність серед випускників академії вихідців, передовсім, із Грузії та Сирії.

У 80-х рр. XIX ст. набуло популярності нове формулювання з боку уряду, а відповідно і поліції, щодо жителів імперії, і значною мірою до студентів – “по обвинению в политической неблагонадежности”. Звичайно, їхній статус набував якісно нових обрисів і змінювався відтоді на “бывшего студента”. Приводом до цього могли бути доноси, а відповідно далі – нагляд [ЦДІАК України. Ф. 1597, оп. 1, д. 384, лл. 24–27] та обшуки, звинувачення у зберіганні нелегальної літератури революційного змісту та нерідко приписувані чи необережні висловлювання.

Задля кращої адаптації та згуртованості ще наприкінці XIX ст. в університетах Києва [ДАК. Ф. 16, оп. 347, д. 26. 9 лл.; ДАК. Ф. 16, оп. 351, д. 17] та Одеси [Музичко 2012] виникають товариства іноземних студентів, своєрідні земляцтва, діяльність яких мала цілком офіційний характер.

II. Період СРСР (1917–1991 рр.)

Початок активного створення нових державних утворень на Сході. Також, за вже існуючою традицією, надається допомога у вигляді освітніх та педагогічних кадрів, а з часом переростає і в

їхню підготовку в Радянській державі. СРСР люб'язний у ролі приймаючої сторони. Перших студентів зі Сходу в СРСР почали готувати ще в 20-ті рр. У 1921 р. в Москві відкрився Комуністичний університет трудящих Сходу. Там навчалися студенти з країн, що обрали соціалізм головною доктриною розвитку. У 1922/23 н. р. була виділена квота – 100 місць для турецьких студентів, а в наступному – для іранських [История обучения... 1]. В Україні, за аналогією, іноземці навчалися в Харкові – в Комуністичному університеті ім. Артема [Христенко 2010, 1].

У 50-х роках іноземних студентів з'являється все більше у вузах УРСР, а студенти з країн Близького Сходу займають верхні позиції у рейтингу кількості. Майже одразу вони починають групуватися у земляцтва [Неспокойные студенты...]. Київський університет у 1951 р. став першим, де створили кафедру російської мови для іноземців [Христенко 2010, 1]. Студенти у виші направлялись Міністерством освіти і навчались за державним замовленням.

Харківський національний університет будівництва і архітектури почав приймати іноземних студентів у 1952 р., спочатку це були аспіранти і ті, хто приїхав на стажування. До речі, головний редактор інтернет-сайту “Арабы в Украине” Імад Заза роком заснування арабської діаспори в Україні вказує 1958 р. [Заза 2002, 1]. А в червні 1961 р. Харківський державний університет відкрив підготовчий факультет для іноземців. І того ж року прийняв у своїх стінах 152 студенти з Іраку [Христенко 2010, 3].

Початок 60-х рр. – це активізація налагодження системи навчання іноземних громадян, що підкріплювалася відповідними постановами, наказами, положеннями. У 1964 р. на рівні міністерства УРСР створений сектор роботи із зарубіжними студентами [Христенко 2010, 3]. Тож із роками співпраця з країнами Сходу міцніла і прогресивно розвивалась та удосконалювалась.

III. Незалежна Україна (1991 – до сьогодні)

Після розпаду Радянського Союзу та зміни освітніх систем кількість студентів, що навчалися в Україні, різко починає зменшуватися. Тобто, період 90-х років – це час занепаду. Частково традиція перейшла від уже створеної та напрацьованої бази за часів СРСР. Але потребувала вдосконалення та реформації у

зв'язку з появою і проявом нових тенденцій як в освіті, так і з боку країн, звідки почали прибувати студенти.

З часом з'явилися й нові законодавчі ініціативи в Україні щодо іноземних студентів. Мрія про подальшу розбудову саме такого вектору в освітній політиці щодо іноземних студентів, тяжіння до всіляких заходів для збільшення кількості студентів як гарантія залучення додаткових інвестицій у вітчизняну освіту були дуже популярними в Міністерстві освіти України за часів Д. В. Табачника. Так, його активно цитували багато ЗМІ, що іноземні студенти приносять в Україну інвестиції: “40 тис. молодих людей з різних країн світу. І гроші в казну приносять немаленькі – біля 500 млн. доларів на рік” [Высшее образование... I]. Так, якщо в 2000 р. таких студентів було близько 20 тис. осіб, то, за словами тодішнього міністра, у 2011 р. – 53, 5 тис. осіб [Студенты каких стран... I]. Якість активно починає переростати в кількість, тобто якість навчання та умови надання освітніх послуг погіршувалися, але кількість студентів із кожним роком ставала все вищою. Переломним моментом став нинішній 2014 р., коли частина вишів, що знаходяться на сході України – в Донецькій та Луганській областях, через активні бойові дії потрапили в зону АТО і не відкрили свої двері 1 вересня для студентів взагалі, не лише для іноземних. До того Луганський медичний університет тримав першість за кількістю іноземців – 49 % від загальної кількості всіх студентів вузу [Высшее образование... I]. Не відстав від нього Харківський національний медичний університет, за ним йшов Донецький, далі – Вінницький, а також Київський національний авіаційний університет. Серед міст склався такий рейтинг наявності іноземних студентів у 2010 р.: Харків, Київ, Одеса, Луганськ, Донецьк [Украина обучает...]. Дані за 2012/2013 рр. показують різні цифри наявності іноземних студентів в Україні, наприклад, – 60 295 осіб [Динаміка чисельності...] та “більше 53 000” осіб [Іноземні студенти...]. Лідерами в цьому списку виступали країни Близького сходу – Туркменістан, Азербайджан, Ірак [Іноземні студенти...].

Змінився міністр освіти – цю посаду обійняв С. М. Квіт. Вузи через АТО переїхали до інших областей України. Така ситуація негативно позначилася на навчальному процесі, а крім того, відбувся відтік студентів, як українських, так і іноземних.

* * *

Вибір навчання у незалежній Україні був спричинений певними чинниками, і навіть традицією ще з часів СРСР. Довго діяла добра слава українських вузів у підготовці іноземних спеціалістів, але з часом від неї відмовляються деякі країни повністю або частково, через низький кваліфікаційний рівень підготовки фахівців (Іран). Та ж сама ситуація склалася і в країнах арабського світу, де колись радянський диплом, поряд з американським, вважалися найпрестижнішими [Высшее образование... 2].

І навпаки, для деяких країн, наприклад Туркменістану та Таджикистану, українські вузи стали способом отримання чи не найдешевшої, але якісної, вищої освіти.

На різних етапах деякі країни зберігали стійку тенденцію до “постачання” студентів, інші з часом – змінювалися. Сьогодні навіть створений певний бізнес для заохочення студентів зі Сходу. Втім, забагато і скарг на діяльність таких рекламодавців, що часто не виконують своїх зобов’язань.

В усіх випадках значну увагу відігравав так званий “імідж” вузу, а саме: час створення, базові фахи та спеціальності, що дають студентам можливість проявити себе. Найчастіше вони обирають факультети точних наук.

На всіх етапах важко визначити кількість і склад прибулих, як і кількість “залишенців” та повернень на батьківщину. Так, викладач Луганського аграрного університету Алі Фергалья (уродженець Йорданії), що постійно курирує своїх земляків, стверджує, що вони в переважній більшості повертаються додому [Высшее образование... 2]. Деякі керівники діаспор, як Хайруддін Сахїдов (заступник голови діаспори Таджикистану), зауважують, що слідкують за тим, щоб їхні побратими, закінчивши в Україні навчання, поверталися додому [Іноземні студенти... 1]. Але є й інша статистика. Проведені дослідження свідчать, що ті, хто не вступив чи вже закінчили навчання, не поспішають виїздити з України, а тому фактично збільшують кількість нелегальних мігрантів. Точні дані відсутні, але це кількість в межах 5–7 млн., а отже 12 % від загальної кількості населення. Наприклад, у 2011 р. до вузів Івано-Франківська вступили 1200 іноземних студентів. Всі приїхали до України, але на навчання 400 з них не потрапили [В Украине посчитают... 1].

Відомі випадки, що після повернення на батьківщину – повертались назад, причинами цьому були сім'я, залишена в Україні, здобуття наступної більш високої кваліфікації, невдоволення професійними можливостями вдома, відкриття нових перспектив у сфері економічних відносин (бізнес).

Крім того, ці показники безпосередньо ще були й пов'язані з країнами, з яких приїздили студенти: від “затребуваності” спеціалістів, які потрібні вдома, що знижує ризик повернення до України; чи невдоволення рівнем життя (особливо, коли за час навчання трапилися якісь разючі зміни в історії рідної домівки, як-то військові дії чи зміна правлячого режиму), порівняно з тим, яке мали в Україні і в яке потрапляли вдома, до навіть культурних протиріч, що увібрали в себе колишні студенти, перебуваючи далеко від дому.

Ситуація вивчення складних міграційних процесів у нашій державі потребує і урегулювання, і дослідження, що покажуть як прозорість цього процесу, так і всі “підводні та наріжні камені” у взаємодії народів України і Близького Сходу.

ДЖЕРЕЛА

Переписка с Киевской духовной академией о приеме на казенное содержание в Уманское приходское училище лица турецкой национальности, принявшего при переходе в христианское вероисповедание фамилию Снежко В. 23 июня – 31 декабря 1824 г. // ЦДІАК України. Ф. 712, оп. 6, д. 463. Лл. 1–5.

Запрос Киевского гражданского губернатора и ответ ему об отказе в переводе документов на персидском языке (документы принадлежат 2-м персидским подданным, приехавшим в г. Киев) в связи с отсутствием в университете специалистов знающих персидский язык. 1840 г. // ЦДІАК України. Ф. 707, оп. 6, д. 218.

Дело об обучении в киевской духовной семинарии иностранных воспитанников (сербов, болгар, сирийцев). 1859–1860 г. // ЦДІАК України. Ф. 712, оп. 1, д. 65.

Об учреждении при Университете стипендий для Кавказских уроженцев. 3 апреля 1870 г. // Державний архів м. Києва (далі – ДАК). Ф. 16, оп. 309, д. 84. 4 лл.

Прошение студента, иеродиакона Рафаила (сирийца Аванисса) об исключении его из Академии. 24 апреля 1889 г. // ЦДІАК України. Ф. 711, оп. 3, д. 1928. Лл. 1–3.

Прошения учеников семинарии турецких подданных о выдаче им паспортов, удостоверений личности и сведений об их успеваемости. 1898 г. // ЦДІАК України. Ф. 712, оп. 4, ед. хр. 245.

Уведомление заведующего Российской православной миссией в Урмии о порядке приема в Академию сирохалдеевских студентов. 7 марта 1899 г. // ЦДІАК України. Ф. 711, оп. 3, д. 2468. Л. 1.

Дело Совета Императорского университета Святого Владимира с уставом “Кавказского землячества” студентов университета. 1908 г. // ДАК. Ф. 16, оп. 347, д. 26. 9 лл.

Предписание Синода о порядке приема сирийцев в академию. 20 февраля 1909 г. // ЦДІАК України. Ф. 711, оп. 3, д. 3184.

Статуты Товарищества взаимопомощи студентов-мусульман и армян. 1912 г. // ДАК. Ф. 16, оп. 351, д. 17.

Переписка с Департаментом полиции, начальником Донского охранного отделения об установлении наблюдения за студентами грузинами Киевского университета Рачвелашвили Х. Л. и Квачадзе Г. С., выехавшими в г. Тифлис на конференцию студентов-грузин. 24 марта – 31 мая 1912 г. // ЦДІАК України. Ф. 1597, оп. 1, д. 384. Лл. 24–27.

Дело о принятии в общежитие на каникулярное время воспитанников Киевской семинарии – сирийцев: И. Фараха, П. Хаддади, И. Хаддади с платой за содержание по 18 руб. в месяц за каждого. 1915 г. // ЦДІАК України. – Ф. 711, оп. 3, д. 3148.

Прошения учеников семинарии турецких подданных о выдаче им паспортов, удостоверений личности и сведений об их успеваемости. 1916 г. // ЦДІАК України. Ф. 712, оп. 4, ед. хр. 863.

ЛІТЕРАТУРА

Більшість іноземних студентів в українських вишах – із Туркменістану і Китаю. 14 червня 2013. – Режим доступу: <http://ped-pressa.com.ua/blog/59618>

В Украине посчитают иностранных студентов. 1 августа 2011. – Режим доступу: <http://www.from-ua.com/news/29b4279feef19.html>

Динаміка чисельності іноземних студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах України у 2006–2013 роках // **Урядовий кур’єр**. 2013. 29 серпня. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua>

Заза И. **Начало арабской миграции в Украину**. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/18043-doctor-im-

ad-zaza-ukraincy-blizki-arabam-po-duxu-a-pravoslavie-imponiruet-musulmanskomu-miru.html

Іноземні студенти в Україні: хто вони? // **Освіта. UA.** – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/student_life/39084

Исаев Г. Г. **Что такое “Ближний Восток”?** – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oykumena/vostok/chto_takoje_blizhnij_vostok_2009-09-30.htm

История обучения иностранных студентов в России. Иностранные студенты в России: с конца XIX века и до начала Второй мировой войны. – Режим доступу: <http://ru.education.mon.gov.ru/articles/1/>

Музичко О. “Бібліотека студентів-грузинів міста Одеси” у складі бібліотеки Новоросійського університету: обставини заснування та існування // **Вісник Одеського національного університету.** Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. Т. 17. Вип. 2 (8). 2012.

Неспокойные студенты... – Режим доступу: http://ussrlife.blogspot.ru/2013/06/blog-post_18.html

Рыбалкин В. С. Диаспора Леванта в славянском социокультурном континууме // **Диалог культур: Опыт России и Левантского Востока.** Ливан, 2002.

Савинова М., Кононова Н. **Высшее образование для араба.** – Режим доступу: <http://www.ostro.org/lugansk/society/articles/359906/>

Студенты каких стран едут на учебу в Украину. – Режим доступу: <http://delo.ua/education/194594>

Ткаченко С. Чисельність та розподіл студентів у вищій школі Харкова за країнами походження на початку ХХІ ст. // **Українознавчий альманах.** Вип. 5. Київ, 2011.

Украина обучает 44 тысячи иностранных студентов. Больше всего едут из Китая, чаще всего – в Харьков. 11 февраля 2010 г. – Режим доступу: <http://rus.newsrussia.ua/ukraine/11feb2010/inostranci.html>

Христенко І. О. Історико-педагогічний аспект підготовки іноземних громадян у вищих навчальних закладах // **Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку.** Вип. 3. 2010. – Режим доступу: www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n3_2010_st_17/